

Over de verhouding van conceptueel relatief en referentieel realisme

Hans Radder

In zijn artikel 'Het objectieve waarheidsbegrip in Waarder' betoogt Theo Kuipers dat een plausibele vorm van representationeel realisme wel degelijk mogelijk is. De kern daarvan bestaat uit een objectief waarheidsbegrip en, gezien de feilbaarheid van concrete waarheidsclaims, een notie van waarheidsbenadering. Kuipers' stelling is dat de kritiek op het standaard- of representationeel realisme, zoals ik die weergegeven heb in het artikel 'Rondom realisme' (Radder, 1989), weerlegd kan worden door de metafysische notie van waarheid als een unieke correspondentierelatie tussen uitspraken en de werkelijkheid te laten vallen. Als we dat doen kunnen we, zo meent hij, zonder bezwaar een representationeel realisme in de vorm van een 'conceptueel relatief realisme' aanhangen. Hij licht een en ander toe met het voorbeeld van de beschrijving van de biologische ouders van de inwoners van de gemeente Waarder.

De vraag is of dit inderdaad zo simpel ligt. Laten we eerst eens nagaan wat Kuipers' conceptueel relatief realisme precies inhoudt. Om te beginnen is er het probleem dat dit realisme géén representationeel realisme is in de zin zoals die door Kuipers aan het begin van zijn artikel is samengevat. In het representationeel realisme wordt de waarheid van een uitspraak immers uitsluitend bepaald door de werkelijkheid. In het conceptueel relatief realisme geldt daarentegen dat de waarheid van een uitspraak of representatie zowel afhankelijk is van het gekozen taalsysteem of representatiekader als van de werkelijkheid. Zo'n opvatting staat veel dichter bij het interne realisme van de latere Putnam, waarin 'the mind and the world jointly make up the mind and the world' (Putnam, 1981, xi), dan bij het representationeel realisme. Dat Kuipers' kritiek op dit punt haar doel voorbij schiet, komt ook tot uitdrukking in de onbereflecteerde verschuiving die hij aanbrengt van 'representationele' naar 'objectieve' waarheid. Deze laatste term komt in het hele artikel 'Rondom realisme' niet voor, zodat de diagnose 'allergie voor objectieve waarheid' niet van toepassing kan zijn.

In aansluiting hierop is er de kwestie hoe objectief het conceptueel relatief realisme eigenlijk is. In feite blijkt die objectiviteit, onder andere, af te hangen van het gekozen representatiekader en van de afspraken over de toepassing en toetsing van specifieke representaties binnen dat kader. Kuipers sti-

puleert dat dat kader en die afspraken constant zijn of constant gehouden moeten worden. Je hebt dan een situatie als bij het schaakspel, waarbij op grond van vaste regels winst of verlies eenduidig vast ligt. Maar het probleem is natuurlijk dat dit in het geval van de natuurwetenschap uitermate onrealistisch is. Heel veel historisch en sociologisch onderzoek heeft inmiddels laten zien dat representatiekaders en toetsingsprocedures helemaal niet vastliggen. Ze worden in feite geregeld betwist en gewijzigd. Is dat misschien de reden dat Kuipers, die toch reageert op een artikel over het *wetenschappelijk* realisme, zich baseert op het niet-wetenschappelijke voorbeeld van de gemeente Waarder? Op zich is er niets op tegen een filosofische argumentatie toe te lichten met vereenvoudigde voorbeelden. Wel moet dan aan twee voorwaarden voldaan zijn. De voorbeelden moeten duidelijk betrekking hebben op het onderwerp van de filosofische argumentatie en er moet plausibel gemaakt worden dat meer realistische voorbeelden wel meer detail maar geen fundamentele verschuivingen in de argumentatie met zich mee brengen.

Met name als we kijken naar de notie van waarheidsbenadering, blijkt dat aan deze voorwaarden niet voldaan is. Die notie is bij Kuipers immers expliciet 'intern', dat wil zeggen: het gaat om waarheidsbenadering binnen een gekozen representatiekader en vastgelegde toetsingsprocedures. Ook hier ligt er een analogie met het schaakspel, bij voorbeeld met het ELO-systeem, waarbij 'meer winstpunten onder gelijke omstandigheden' een redelijk objectieve maatstaf voor 'meer succes' levert.

Maar opnieuw ligt deze kwestie bij wetenschap veel gecompliceerder. Daar betreft de *kern* van het probleem van waarheidsbenadering juist de externe, de intertheoretische convergentie. Gezien het feit dat Kuipers zelf stelt dat zijn analyse van convergentie dit probleem niet oplost, is Laudans bewering dat een goede – een voor de wetenschapsontwikkeling relevante – explicatie van waarheidsbenadering niet voorhanden is, blijkbaar ook in 1990 nog steeds actueel.

Een verdere claim van Kuipers in dit verband is dat het regelmatig optreden van conceptuele discontinuïteiten geen probleem hoeft te vormen voor een fallibilistisch convergent realisme. Als we ons echter wat minder in de gemeentelijke en filosofische kringen te Waarder ophouden en wat meer oog hebben voor de concrete wetenschapsontwikkeling, blijkt ook deze claim uiterst twijfelachtig. Als ik me even beperk tot de natuurkunde, dan zie je daar enerzijds grote en radicale conceptuele breuken optreden, zoals die tussen de klassieke en de quantumfysica (zie Radder, 1988, 124-153); anderzijds komen regelmatig kleinere maar steeds verdergaande verschuivingen voor, zoals bij voorbeeld bij het begrip 'electron' (zie Radder, 1988, 91-93). Met name het laatste voorbeeld laat heel duidelijk zien dat het *cumulative effect* –

en daar gaat het toch om bij convergent realisme – van het regelmatig optreden van partiële conceptuele discontinuïteiten op lange termijn een toenevende divergentie is. Kuipers' idee van 'fouten, die hersteld kunnen worden' is op dit soort ontwikkelingen in het geheel niet van toepassing (vgl. Kuhn, 1970, 10-13). Voor de natuurkunde geldt daarom dat de meeste hedendaagse theorieën in conceptueel opzicht radicaal verschillen van die uit de vorige eeuw. Als een dergelijke mate van divergentie – nog wel in een discipline die door Kuipers en met hem verwante filosofen vaak als *het* paradigma van wetenschappelijkheid gezien wordt – het geloof in een representatief convergent realisme niet aan het wankelen kan brengen, dan vrees ik dat geen enkel argument daartoe in staat zal zijn.

Aan het slot van 'Rondom realisme' heb ik ook enkele eigen opvattingen uiteengezet. Het referentieel realisme, dat daar weergegeven werd in aansluiting op de opvattingen van Hacking, werd oorspronkelijk ontwikkeld in discussie met de epistemologie van Habermas. Hoe verhoudt dit referentieel realisme zich tot het door Kuipers voorgestelde conceptueel relatief realisme? Mijn algemene conclusie is dat – geheel tegen de intentie van Kuipers in – dit referentieel realisme een sterker realistische positie vertegenwoordigt dan het conceptueel relatief realisme.

Om te beginnen is ook in het referentieel realisme *waarheid* afhankelijk van zowel taal als werkelijkheid (zie Radder, 1988, m.n. 115-117). Ware uitspraken zijn geformuleerd in plausibele representatiekaders, waarbij de plausibiliteit bepaald wordt door historisch en maatschappelijk gesitueerde factoren. En omdat er geen algemene intertheoretische convergentie van deze representatiekaders optreedt, leidt dit – net als bij Kuipers – tot epistemologisch pluralisme of, als je naar de lange termijn ontwikkeling van wetenschap kijkt, tot epistemologisch relativisme. Het realistische aspect van ware uitspraken schuilt in de *referentie* van de er in voorkomende termen. Of een term refereert kan worden vastgesteld via een reproduceerbare materiële realisering van experimenten. Dit referentiebegrip impliceert dat het referentieel realisme op twee punten verder gaat dan het conceptueel relatief realisme. Ten eerste betreft het referentie van theoretische termen naar elementen van een mens-onafhankelijke werkelijkheid en dus voluit de taal/werkelijkheid problematiek. Want in tegenstelling tot Kuipers en Putnam is het enige probleem dat ik met 'metafysica' heb het ontrechte contrast van deze term met 'wetenschap'. In de tweede plaats omvat dit referentieel realisme een echt intertheoretische notie van coreferentie en geeft daarmee een bevredigende, algemene oplossing van het incommensurabiliteitsprobleem.

Deze notie van intertheoretische coreferentie is bovendien een noodzakelijke (en niet zo maar een mogelijke) toevoeging aan ieder conceptueel relatief of intern realisme. Zonder zo'n notie heeft de 'samenvoeging' van twee

conceptueel discontinue beweringen geen enkele meerwaarde. Maar als we er, met Kuipers en Putnam, van uitgaan dat conceptueel discontinue beweringen kunnen verwijzen naar 'aspecten van *hetzelfde* domein in de werkelijkheid', dan is een intertheoretische coreferentie onontbeerlijk om uit te leggen wat we met 'hetzelfde' bedoelen (zie Radder, 1988, 120-121).

Ten slotte nog dit. In 'Rondom realisme' heb ik het standaard- of representatieel realisme uiteengezet aan de hand van vier kenmerken. In de samenvatting daarvan door Kuipers ontbreekt opmerkelijk genoeg het vierde, het normatieve aspect van het wetenschappelijk realisme. Daarbij gaat het om het feit dat het standaardrealisme als kennistheoretische positie impliciet of expliciet een rol speelt bij de maatschappelijke rechtvaardiging van de dominante plaats die wetenschap in onze maatschappij inneemt. Ook al is Kuipers inhoudelijk gezien geen representatieel realist, in normatieve zin passen zijn opvattingen naadloos binnen het normale patroon van onze wetenschappelijke samenleving: hij handhaaft de retoriek van 'objectieve wetenschappelijke representaties' en hij normaliseert deze via de metaforische dichotomie tussen het 'gezonde' verstand en de 'pathologische waarheidsallergie'. Mij lijkt een dergelijke *globale* rechtvaardiging van wetenschap in termen van een normale, objectieve waarheid en een pathologie van afwijkingen, fouten en misstappen achterhaald. In een tijd waarin de fundamentele beperkingen van de representaties van de wetenschap en het gebruik daarvan in technologieën zo overduidelijk aan het licht gekomen zijn, zijn meer gedifferentieerde filosofische en normatieve analyses nodig.

Literatuur

- Kuhn, T.S., *Logic of Discovery or Psychology of Research?*, Lakatos, I., en A. Musgrave (red.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1970: 1-23.
- Kuipers, T.A.F., *Het objectieve waarheidsbegrip in Waarder, Kennis en methode* xiv (1990), nr. 2.
- Putnam, H., *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Radder, H., *The Material Realization of Science*, Van Gorcum, Assen 1988.
- Radder, H., *Rondom realisme, Kennis en methode* xiii (1989): 295-314.